
Marijan
MATICKA

POVIJESNE OKOLNOSTI
EVOLUCIJE SELJAČKOG
POSJEDA U HRVATSKOJ
U XX. STOLJEĆU

U 20. stoljeću u Hrvatskoj su se političke prilike često mijenjale. Promjene su utjecale i na prilike na selu, posebice, na odnose vlasništva pa i veličinu seljačkih gospodarstava. Feudalni društveni odnosi ukinuti su razmjerno kasno a modernizacija hrvatskog društva, napose proces industrijalizacije, bila je usporena. Zbog toga je seljaštvo najbrojnija društvena skupina. Okolnosti su takve da seosko stanovništvo sporo odlazi prema gradskim sredinama. Malih seljačkih posjeda ima mnogo a nisu izrazito orijentirani na tržište. Mehanizacije nema dovoljno, nedostatna je kemizacija poljoprivredne proizvodnje. Agrarna prenapučenost i siromaštvo postaju osnovno obilježje hrvatskog sela i seljaštva. Dakako, u takvim okolnostima zahtjevi seljaštva za promjenom postojećih odnosa bili su brojni, a postojale su uvijek i mogućnosti neposrednog seljačkog djelovanja, prije svega bunta, radi izmjene takva položaja. Stoga su sve političke grupacije koje su djelovale na hrvatskim prostorima i željele utjecati na oblikovanje društvenih odnosa i prilika imale kao važan dio programskih i praktičkih opredjeljenja određivanje odnosa prema seljaštvu i selu. Također, znatan dio promjena na hrvatskom selu nije bio uvjetovan ekonomskim zakonitostima nego je bio posljedicom ostvarenja političkih stajališta grupacija koje su u to vrijeme upravljale društvenim i državnim poslovima.¹ Razumjeti prilike na selu u suvremenosti, prije svega postojecu strukturu posjeda i brojnost seljačkih posjeda, znači upozoriti na povijesne okolnosti koje su pridonijele takvim prilikama, odnosno upozoriti koje su to silnice, a u ovom je radu težište tek na nekima, prije svega političke provenijencije, uvjetovale postojeće stanje.

I.

Revolucionarna 1848. donijela je hrvatskim seljacima ukinuće feudalnih odnosa odnosno kmetstva. Zakonske osnove bile su već u odlukama Ugarskog sabora iz 1846./47.

godine, ali hrvatski seljak vezao je oslobođenja od feudalne ovisnosti prije svega uz djelatnost bana Josipa Jelačića i njegove proglase iz travnja 1848. Seljaci koji su dotad živjeli na selišnoj zemlji postali su vlasnici selišta ili dijelova selišta, oslobođeni su feudalnih nameta i sudske ovisnosti o vlastelinu. Ukinute su i određene obveze prema crkvi. Vlastelinu je ostala tek alodijalna zemlja. Oko tzv. činženih zemalja (npr. vinogradi), pašnjaka i šuma otvorilo se dugo razdoblje nagađanja i čekanja odluka koje bi zadovoljile obje strane.²

Rješenje feudalnih odnosa dovelo je i do drugačije organizacije proizvodnje. Vlastelin je izgubio besplatnu radnu snagu i na alodijalnoj zemlji morao je organizirati proizvodnju koja će količinom, kvalitetom i tržišnom uspješnošću biti profitabilna. Neka vlastelinstva nisu mogla udovoljiti zahtjevima novih odnosa i započelo je njihovo propadanje, prodaja pojedinih dijelova imanja odnosno životarenje, tj. organiziranje proizvodnje koja je zadovoljavala tek nužne životne potrebe vlastelinske obitelji. Seljačke obitelji na selišnoj zemlji također su se zatekle u novoj situaciji koja je ponajprije afirmirala postojanje individualnih seljačkih gospodarstava.³ Individualna seljačka gospodarstva nastala su dakle već činom ukidanja feudalnih odnosa i obveza te preuzimanjem u privatno vlasništvo selišne zemlje. Neka su međutim nastala tek u toku raspadanja kućnih zadruga. Naime, vlastela su podržavala postojanje kućnih zadruga kao osiguranja za ispunjenje seljačkih urbarijalnih obveza. Ukidanjem feudalnih odnosa i jačanjem tržišnih odnosa nestajali su činitelji održavanja kućnih zadruga. Zakonska rješenja o kućnim zadrugama donose se tek postupno, a konceptijski su u vremenskom nizu prihvaćanja međusobno i suprotna. Tako nakon veoma liberalnih propisa koji je stimulirala razgradnja kućnih zadruga slijede propisi kojima se njihovo raspadanje gotovo onemogućuje. Stoga čitavu drugu polovicu 19. stoljeća označava proces rasformiranja kućnih zadruga, koji u pojedinim fazama poprima obilježja i tzv. tajnih dioba. Naime, formalno-pravno postoje kućne zadruge koje su u praktičnom životu već podijeljene na individualna seljačka gospodarstva. To je, dakako, kompliciralo prilike na selu i oblikovanje samostalnih seljačkih gospodarstava, jer tako nastali seljački posjedi nisu mogli biti uvedeni u zemljišne knjige, dobivati hipotekarne kredite i sl., što je ograničavalo njihove proizvodne mogućnosti, prodaju itd.⁴

Hrvatske krajeve poslije ukinuća feudalnih odnosa obilježava i velika razlika u povijesnim tradicijama, a i propisa po kojima se stvaraju novi odnosi. Naime, Hrvatska i Slavonija, tj. tzv. Banska Hrvatska, Dalmacija, Istra

bile su različita upravna područja s nejednakim stupnjem samostalnosti i prava na donošenje odluka. Osim toga, postojala je i Vojna Krajina kao posebno područje, koje je tek 1881. u potpunosti uključeno u Bansku Hrvatsku. Daka-ko, i dualistička podjela Habsburške monarhije 1867., po kojoj su Dalmacija i Istra pripali austrijskom a Hrvatska i Slavonija ugarskom dijelu Monarhije, rezultirala je određenim posebnostima u oblikovanju privatnih seljačkih gospodarstava. Osim toga, ni podaci nisu prikupljeni na istovjetan način pa su npr. popisi stanovništva i gospodarstava organizirani u različito vrijeme, traženi podaci nisu usklađeni, a i zemljišne mjere što se prilikom popisa koriste različite su u austrijskom i u ugarskom dijelu Monarhije. Stoga je gotovo nemoguće rekonstruirati cjelovitu sliku posjedovnih odnosa hrvatskih krajeva na kraju 19. stoljeća.

No, ipak se može utvrditi da se u hrvatskim krajevima do početka 20. stoljeća, u rješavanju feudalnih odnosa, a u okolnostima veoma slaba procesa industrijalizacije i usporena procesa urbanizacije, oblikovao seljački zemljišni posjed obilježen velikim brojem sitnih i malih seljačkih gospodarstava. Takvi su posjedi uglavnom bili slabo tržišno usmjereni i mogli su uglavnom zadovoljavati tek osnovne potrebe seljačkih obitelji. Seljaci na takvim posjedima neprestano su imali potrebu za dodatnim prihodima kako bi mogli namiriti novčane obveze odnosno nabaviti proizvode koje su morali kupovati. Zbog toga su tražili povremena zaposlenja izvan posjeda, a veoma često su posjedi te- rećeni hipotekarnim i ostalim dužničkim obvezama.

Zbog poremećaja na širim tržištima poljoprivrednih proizvoda kao npr. zbog agrarne krize, odnosno nepogoda koje su pogađale pojedine vrste poljoprivrednih kultura (npr. vinogradarstvo) život seljačkih obitelji dugoročno je bio otežan.

Stoga su iz seljačkih sredina sve češće dolazili otvoreni izrazi nezadovoljstva i zahtjevi za agrarnim reformama, prije svega novim podjelama veleposjedničke zemlje. Također, takve su prilike stimulirale napuštanje seljačkih posjeda, što je uglavnom rezultiralo iseljavanjem u prekomorske zemlje. Bio je to jedan od načina rješavanja agrarne prenapućenosti u hrvatskim seoskim sredinama, koji je imao dugoročne negativne gospodarske i, naročito, demografske posljedice.

Struktura zemljišnih posjeda za Hrvatsku i Slavoniju (1895.) i za Dalmaciju i Istru (1902.) prikazana je na tablicama 1, 2 i 3.⁵

Marijan Maticka
**Povijesne okolnosti
 evolucije seljačkog
 posjeda u Hrvatskoj
 u XX. stoljeću**

Tablica 1.

Privatna gospodarstva u
 Hrvatskoj i Slavoniji 1895.
 – u jutrima

Skupine gospodarstava	Broj	%	Površine	%
do 5	180.175	44,23	395.004	8,46
5 do 20	192.656	47,30	1.933.018	41,46
20 do 100	33.433	8,21	1.043.890	22,39
100 do 200	550	0,12	73.733	1,58
200 do 1.000	380	0,09	169.711	3,65
više od 1.000	209	0,05	1.047.540	22,46
Ukupno	407.403	100,00	4.662.896	100,00

Tablica 2.

Broj poljoprivrednih
 gospodarstava u Dalmaciji
 1902.
 – u ha

Skupine gospodarstava	Broj gospodarstava	%
do 2	49.379	59,2
2 do 5	22.503	27,0
5 do 20	10.418	12,5
20 do 100	996	1,2
više od 100	159	0,1
Ukupno	83.455	100,0

Tablica 3.

Broj poljoprivrednih
 gospodarstava u Istri 1902.
 – u ha

Skupine gospodarstva	Broj	%
do 2	19.932	42,4
2 do 5	13.476	28,7
5 do 20	11.688	24,9
20 do 100	1.637	3,5
više od 100	227	0,5
Ukupno	46.960	100,0

II.

Prvi svjetski rat odnosno događaji u vrijeme njegova kraja, a prije svega slom Austro-Ugarske monarhije, doveli su do značajnih političkih i gospodarskih promjena. Dakako, događaji nisu mogli zaobići seljaštvo koje je, dijelom i mimo institucija sustava, nastojalo provesti preraspodjelu zemlje, poglavito veleposjedničkih imanja.⁶

U okolnostima seljačkih nemira, nasilne podjele zemlje, pljačke veleposjedničke imovine jedan od prvih zadataka političkih vlasti nakon sloma Austro-Ugarske monarhije bila je intervencija u zemljišne odnose. Još u okviru Narodnog vijeća odnosno njegova Središnjeg odbora bila je otvorena rasprava o agrarnoj reformi. Osnovni cilj tih rasprava kao i proglašenja koji su upućivani javnosti, a posebice seljacima, bilo je umirivanje seljačkih masa i sprječavanje

mogućih nasilnih aktivnosti, koje su se uglavnom doživljavale kao revolucionarne. Strah od utjecaja ruskih listopadskih događaja bio je realno prisutan. Posebice i stoga što su se na hrvatska područja vraćali zarobljenici, vojnici propale Monarhije, koji su u ruskom zarobljeništvu mogli već iskusiti način djelovanja sovjetske revolucije, pa i u pogledu zemljišnih odnosa. Zbog toga su, uz poziv na mirno i u zakonskim propisima utemeljeno rješenje zemljišnih odnosa, posebice odnosa vlasništva bila predlagana rješenja razmjerno radikalno oblikovana, tj. u velikoj su mjeri pratila zahtjeve seljaka za podjelom veleposjedničke zemlje.⁷

U takvim okolnostima i državne vlasti u novoproglašenom Kraljevstvu Srba, Hrvata i Slovenaca vodile su naglašenu brigu o agrarnoj reformi. Još u proglasu regenta Aleksandra od 6. siječnja 1919. istaknuta je potreba agrarne reforme, a u vladi koja je oblikovana u prosincu 1918. postoji već i ministarstvo agrarne reforme.⁸ U veoma kratkom razdoblju nositelji vlasti nastojali su utvrditi i proklamirati osnovna načela za provođenje i novo uređenje agrarnih odnosa uključujući i vlasničke odnose.⁹ Tako su Prethodne odredbe za pripremu agrarne reforme objavljene već u veljači 1919. Osnovno njihovo obilježje je radikalnost proklamiranih načela.¹⁰ Bilo je očito da vlada u uvjetima seljačkih nemira, uz dakako određene mjere policijsko-žandarmerijskog discipliniranja sela i seljaštva,¹¹ želi seljake osloboditi onih odnosa koji su smatrani ostacima feudalnog društvenog sustava, odnosno da u određenoj mjeri mora zadovoljiti i zahtjeve seljaka za zemljom, utažiti seljačku glad za zemljom.

Međutim, stabilizacijom državne vlasti nastupa i razdoblje razvodnjavanja proklamiranih načela o provođenju agrarne reforme. To je bilo očito kad su bili doneseni privremeni propisi o jednogodišnjem, zatim četverogodišnjem zakupu veleposjedničke zemlje. Tim propisima u provođenje agrarne reforme unešena je velika nesigurnost, nedorečenost i, posebice, proizvoljnost. Provođenje agrarne reforme sve je više postajalo područje političkih nadmetanja političkih stranaka i njihovih predstavnika, odnosno pogodnim tlom za potkupljivanje birača u učestalim predizbornim nadmetanjima.¹² Stoga je razumljivo da je i ministarstvo za agrarnu reformu bilo važno za raspodjelu političke moći, a ministri za agrarnu reformu često su mijenjani.¹³ Rješenja koja su predlagali uglavnom su bila kontradiktorna i usvajana su iz potrebe da bi bili zadovoljeni interesi stanovitih skupina, pa i interesi utjecajnih pojedinaca. To je bilo očito prilikom donošenja propisa o maksimumima, užim maksimumima i supermaksimumima vele-

posjedničke zemlje. Osim toga, provođenje agrarne reforme, a posebice kolonizacije, dobilo je i izrazita nacionalna obilježja. Prilike u hrvatskim i uopće nesrpskim krajevima i srpskim krajevima bile su različite, a propisi o agrarnoj reformi odnosili su se uglavnom na nesrpska područja. U takvim okolnostima, vladajuće srbijanske političke stranke koristile su provođenje agrarne reforme i kolonizacije i za ostvarivanje posebnih nacionalnih interesa. Dakako, s obzirom na koncepte o nacionalnom jedinstvu odnosno troimenom narodu to je imalo oblike praktične provedbe, a ne načelne deklarativnosti. Posebice je to dolazilo do izražaja u ostvarivanju kolonizacije.¹⁴ O velikoj proizvoljnosti u provođenju agrarne reforme i s njom povezane kolonizacije svjedoči i činjenica da nije donesen zakon o agrarnoj reformi, već tek, i to početkom 30-ih godina, u okolnostima kraljevskog apsolutizma (diktature) zakoni o likvidaciji agrarne reforme.¹⁵

No, ni zakoni o likvidaciji agrarne reforme nisu provedeni do sloma Kraljevine Jugoslavije. Dakle, provođenje agrarne reforme i kolonizacije u raznim oblicima provedeno je sve do 1941. Rezultati u takvim okolnostima nisu bili baš radikalni kako se moglo očekivati s obzirom na stajališta iz Prethodnih odredaba za pripremu agrarne reforme iz 1919. Na području agrarnih ureda u Vukovaru, Osijeku, Varaždinu i Zagrebu ukupno je podijeljeno 92.430 ha zemlje. Od toga su mjesni agrarni interesenti nadijeljeni s 58.339 ha, a kolonisti raznog statusa, uključujući i tzv. dobrovoljce, s 34.091 ha.¹⁶ Ipak, agrarna reforma, provedena dugotrajno, sa stalnim promjenama kriterija, poglavito napuštanjem radikalnijih proklamacija o njenom provođenju, pod stalnim političkim pritiscima, dakle u nesređenim okolnostima, prouzročila je stanovite promjene u strukturi zemljišnih posjeda. Popis iz 1931. omogućuje utvrđivanje slijedeće strukture, koja upućuje na još veće usitnjavanje zemljišnih posjeda i njihovu sve manju zemljišnu površinu.¹⁷

Tablica 4.
 Struktura posjeda u Hrvatskoj
 1931. (bez Istre i ostalih
 hrvatskih krajeva uključenih u
 Kraljevinu Italiju)
 – u ha

Kategorija posjeda	Broj	%	Površina	%
do 2	221.163	41,62	219.563	10,24
od 2 do 5	193.026	36,34	626.173	29,21
od 5 do 20	112.420	21,16	912.009	42,54
od 20 do 100	4.312	0,81	134.561	6,27
veći od 100	354	0,07	251.635	11,74
Ukupno	531.275	100,00	2.143.941	100,00

III.

Drugi svjetski rat i uspostava Nezavisne Države Hrvatske otvorili su ponovo pitanje razdiobe zemljišnih posjeda. Dakako, uspostavljena su i nova načela. I ta su načela najvećim dijelom bila uvjetovana idejnim i političkim stajalištima koja su obilježavala ustašku organizaciju, vladajuću u NDH.¹⁸

Osnovno proklamirano načelo bilo je o ispravljanju nepravdi učinjenih hrvatskim seljacima u prethodnom razdoblju. Polazilo se od stajališta da su hrvatski seljaci u okolnostima dominacije srbijanskih vladajućih elita prilikom provođenja prethodne agrarne reforme i kolonizacije bili izrazito oštećeni. Stoga se smatralo da treba ispraviti učinjene nepravde hrvatskom seljaštvu, ali i njemačkom koje u provođenju agrarne reforme uopće nije moglo sudjelovati. Vlast NDH organizirala je odgovarajuće institucije za provedbu agrarne reforme i, napose, kolonizacije.¹⁹ Prije svega, postavljeno je pitanje vlasnika zemlje srpske nacionalnosti i bilo je poništeno bilo kakvo njihovo nadijeljivanje zemljom u razdoblju poslije 1918., odnosno nakon stvaranja jugoslavenske države. To se posebice odnosilo na srbijanske koloniste na teritoriju NDH. Svi su izgubili pravo na zemlju.²⁰ Prema nekim podacima, zemlju je izgubila 8.581 obitelj, od toga u Slavoniji 4.964, a u Srijemu 3.617 obitelji. Te obitelji raspolagale su sa 43.160 ha zemlje, u Slavoniji 19.952 ha, a u Srijemu 23.208 ha. Konfiscirani su i zemljišni posjedi Srpske pravoslavne crkve koji su obuhvaćali 24.109 ha.²¹ Istodobno otvorio se novi proces koloniziranja, prije svega u Slavoniju, iz Hrvatskog zagorja, Dalmacije i Hercegovine. Rezultate te kolonizacije, pa i oblikovanja drugačijih zemljovlasničkih odnosa prilično je teško rekonstruirati jer se promjena posjedovne strukture i vlasništva dogodila u ratnim prilikama. Vlast NDH nije dugoročno mogla osigurati provođenje mjera koje je proklamirala. Kako od početka 1943. ta vlast nije ni kontrolirala cjelokupni državni teritorij, nije ni mogla sustavno provoditi agrarnu politiku. Podaci o broju preseljenih obitelji, a sustavna kolonizacija provedena je do početka 1943., su različiti. Najvjerojatnije je bilo oko 7.000 obitelji.²²

I na hrvatskom teritoriju koji su kontrolirale partizanske jedinice Narodnooslobodilačkog pokreta postavljano je pitanje odnosa prema zemljišnim posjedima i zemljišnom vlasništvu. Za novu vlast Narodnooslobodilačkog pokreta to se pitanje postavljalo poglavito kao pitanje obrade zemlje i korištenja plodova. Naime, u ratnim okolnostima, zbog različitih razloga, velika površina nije bila obrađiva-

na. Jedinicama Narodnooslobodilačke vojske bilo je prije-ko potrebno osigurati hranu. Dakako, moralo se brinuti i o opskrbi i prehrani stanovništva koje je živjelo na područjima pod kontrolom partizanskih snaga. Osnovno načelo koje je proklamirano unutar Narodnooslobodilačkog pokreta, a koje se uglavnom i provodilo, bilo je stajalište o nužnosti obrade što većih površina tla a da se pri tome nije posebice ulazilo u vlasničke odnose. Obrada je bila organizirana bez obzira na vlasnike. Stoga, ako vlasnika nije bilo ili nije mogao organizirati obradu zemlju, to su činili Narodnooslobodilački odbori. Oni su organizirali kolektivnu obradu zemlje, ili su davali zemlju u različite oblike najma, napolicu i sl., ovisno o mjesnim prilikama.²³ No, iako formalno nisu bila proklamirana neka nova načela razdiobe zemlje i promjene vlasničkih odnosa, tijela Narodnooslobodilačkog pokreta naznačavala su ipak da je nova agrarna reforma potrebna. Povremeno su isticali i stanovita načela na kojima će reforma biti provedena.²⁴

IV.

Provođenje agrarne reforme i s njom povezane kolonizacije postalo je jedno od bitnih programskih opredjeljenja nove državne vlasti koja je uslijedila iz Narodnooslobodilačke borbe. Pripadnici Narodnooslobodilačkog pokreta pa i partizanskih jedinica, s obzirom na strukturu stanovništva, bili su uglavnom seljaci. Očekivali su da će promjena nositelja vlasti dovesti do nove agrarne reforme, prije svega radikalne preraspodjele vlasništva nad zemljišnim posjedima. Brojna seljačka populacija očekivala je da će uvećati posjede i, dakako, zemlju dobiti u privatno vlasništvo.²⁵

Komunistička partija kao hegemon nove vlasti postupno je razrađivala koncepcije o agrarnom pitanju.²⁶ U doba osnivanja zastupala je ideju o "socijalizaciji" velikih posjeda. Zatim, u ovisnosti odnosa prema seljaštvu kao socijalnoj skupini sve je više prihvaćala načelo o razdiobi velikih posjeda. No, još prilikom pripremanja zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji razmatrana je mogućnost da seljaci, doduše, dobiju zemlju, ali ne u privatno vlasništvo, već samo na uživanje od države kao vlasnika sve oduzete zemlje. Iskustva Sovjetskog saveza koja je nastojala u prvim godinama vlasti što dosljednije primjenjivati također su upućivala na državnu i kolektivnu obradu zemlje. Međutim, realne prilike, a prije svega brojnost seljaštva u Narodnooslobodilačkom pokretu i Narodnooslobodilačkoj borbi te potreba očuvanja povezanosti sa seljačkim masama u prvim godinama vršenja vlasti, očito su uzroko-

vali određeni odmak od sovjetskih iskustava i savjeta. Tako nisu prihvaćene sugestije o nacionalizaciji poljoprivrednog zemljišta i njegovu davanju na korištenje i uživanje seljacima, već je proklamirano načelo građanskih revolucija da zemlja pripada onima koji je obrađuju i to kao privatno vlasništvo. Razloge za takvo rješenje treba zacijelo tražiti i u činjenici što je provođenje agrarne reforme i kolonizacije, a napose kolonizacija, započelo prije donošenja novog ustava, pa je i Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji usvojen u Privremenoj narodnoj skupštini 23. kolovoza 1945. Bio je to i jedini zakon koji je zadirao u problematiku vlasničkih odnosa polazeći od određenih imovinskih kriterija, a ne od odnosa prema okupatorima i njegovima suradnicima. Očito je, zadovoljenje seljačke gladi za zemljom bilo povezano i s očekivanom izbornom podrškom najbrojnije kategorije stanovništva.²⁷

Načela nove raspodjele zemljišta bila su prilično radikalna i ostavljala su malo prostora za drugačije oblike vlasništva osim sitnoseljačkog i državnog. Zakon je naime propisao eksproprijaciju svih posjeda površinom većih od 45 ha, ili 25 do 35 ha obradive zemlje. Eksproprijacija je zahvatila i sve zemljišne posjede banaka, poduzeća i dioničarskih društava. Crkvenim, samostanskim i sličnim institucijama oduzimala se površina posjeda veća od 10 ha, a tek u izuzetnim slučajevima kod vjerskih objekata osobite povijesne vrijednosti, više od 30 ha obradive zemlje i 30 ha šuma. Za seljačke posjede maksimum je određen u rasponu od 20 do 35 ha ovisno o području, broju članova domaćinstva, kulturama koje su se uzgajale itd. U zemljišni fond agrarne reforme i kolonizacije ulazila je i sva zemlja konfiscirana odlukama narodnih sudova i zemljišni posjedi pripadnika njemačkog naroda koji su konfiscirani odlukom Predsjedništva AVNOJ-a od 21. studenoga 1944. Zemljišni fond ukupno je obuhvaćao 390.510 ha, a alimentiran je od 22.896 konfisciranih posjeda (60,4%) s 162.267 ha (41,6%), 10.349 eksproprijiranih posjeda (27,3%) s 184.077 ha (47,1%), a ostalih kategorija posjeda, posjeda ostavljeni od kolonista, državnih posjeda, zemljišnih zajednica itd., bilo je 4.681 (12,3%) koji su alimentirali zemljišni fond s 44.166 ha (11,3%). Zemljišni fond agrarne reforme i kolonizacije najviše su alimentirali posjedi pripadnika njemačke nacionalnosti. U Hrvatskoj je konfiscirano 20.457 takva posjeda sa ukupnom površinom od 120.977 ha zemljišta.²⁸

Provođenje agrarne reforme i kolonizacije događalo se veoma intenzivno i najvećim dijelom bilo je obavljeno u 1945. i 1946. godini, a gotovo u cijelosti dovršeno do sredine 1948. Mjesni agrarni interesenti dobili su u nadopu-

nu postojećih posjeda ukupno 94.002 ha zemlje (24,1% zemljišnog fonda), kolonisti raznih kategorija 47.109 ha (12,1%), seljačke radne zadruge 8.160 ha (2,1%), a u različitim oblicima državnog vlasništva ostalo je 241.239 ha (61,7%). Više od 50% površina ostavljenih u državnom vlasništvu činile su šume i šumsko zemljište - 153.493 ha (39,3% zemljišnog fonda).²⁹

Provođenje agrarne reforme i kolonizacije i opet je utjecalo na povećanje broja seljačkih gospodarstava. U Hrvatskoj (bez Istre i posjeda uključenih i seljačke radne zadruge) je 1949. bilo 553.880 posjeda ili 22.605 više nego 1931. (4,25%). Dakako, razdoblje je prilično dugo, mirnodopsko, ali i ratno, i u njemu su se zacijelo događale različite promjene posjedovnih odnosa. U navedenom razdoblju stvoreno je zapravo kudikamo više novih gospodarstava, budući da su se ugasila neka postojeća gospodarstva, otišle su ili protjerane njemačke obitelji, provedena kolonizacija iz Hrvatske u Vojvodinu, a dio gospodarstava izgubio je vlasnike u ratu. Procjenjuje se da je od 1931. do 1949. stvoreno oko 67.000 novih gospodarstava.

Promijenjena je i struktura posjeda. Smanjen je broj posjeda do dva ha i posjeda većih od 10 ha, a povećan je broj posjeda od dva do pet ha i od pet do 10 ha. Tako je 1949. bilo 195.500 posjeda do dva ha, 234.600 posjeda od dva do pet ha i 123.780 posjeda od pet do 20 ha. U toj kategoriji povećan je broj posjeda do 10 ha, kojih je bilo 101.500, a smanjivan je broj posjeda većih od 10 ha, kojih je 1949. bilo samo 22.280. Privatnih posjeda većih od 20 ha nije uopće bilo.³⁰

Međutim, zemljišni posjedovni odnosi nisu stabilizirani ni nakon 1948. Komunisti, kao nositelji vlasti, našli su se upravo sredinom 1948. u procijepu između postojanja državnog i privatnog vlasništva. Naime, Zakonom o nacionalizaciji iz 1946., a zatim i njegovim dopunama iz travnja 1948., nacionalizirana je gotovo sveukupna industrijska proizvodnja, brodarstvo, bankarstvo, trgovina, promet i sl. No, zemljišno vlasništvo u najvećem je dijelu ostalo privatno.³¹ Osim toga, iskrslili su i ozbiljni problemi u organizaciji prehrane gradskog stanovništva, a istodobno su stizali i žestoko intonirani prigovori iz Sovjetskog Saveza i Informbiroa, da Komunistička partija Jugoslavije pomaže "kulake". U takvim se okolnostima, vođena prije svega političkim razlozima, Komunistička partija opredijelila za politiku kolektivizacije preko seljačkih radnih zadruga. Odluka je prihvaćena u siječnju 1949. i podrazumijevala je stvaranje seljačkih radnih zadruga različitih tipova. Tek posljednji, četvrti tip, zamišljen je kao potpun oblik kolektivnog vlasništva. No, u praksi provođenja čitava aktivnost svela se na stvaranje upravo tog tipa seljačkih radnih zadruga.³²

Ali, pokušaj kolektivizacije zemlje i ukidanje privatnih seljačkih posjeda osnivanjem seljačkih radnih zadruga nije uspio. Stvaranje seljačkih radnih zadruga nije u proizvodnom smislu riješilo problem prehrane gradskog stanovništva. Naprotiv, pokazalo se kao gospodarski nazadak, jer su na zadružnim posjedima ostvarivani manji prinosi nego na individualnim seljačkim gospodarstvima. Osim toga, unatoč radikalnim političkim i policijskim prinudnim mjerama, broj seljačkih gospodarstava u zadrugama bitno je zaostajao za brojem privatnih seljačkih gospodarstava. Čak i u vrijeme "procvata", seljačke radne zadruge obuhvaćale su manje od 15% ukupnog broja seljačkih gospodarstava i tek oko 12% obradive površine. Dakako, u pojedinim dijelovima Hrvatske prilike su bile različite, ali glavna tendencija i konačni rezultati bili su isti. Projekt kolektivizacije odnosno podržavljenja zemlje preko seljačkih radnih zadruga nije uspio, gospodarski rezultati bili su slabi, a u socijalnom i političkom smislu Komunistička partija došla je u otvoreni sukob sa seljaštvom.³³

Stoga je, u okolnostima otvorenog sukoba sa SSSR-om i zemljama Informbiroa odnosno "narodne demokracije", traženje i iskušavanje drukčijih oblika društvenog i gospodarskog razvitka postala nužnost. Napuštanju koncepta kolektivizacije zemlje i stvaranja kolektivnog vlasništva zacijelo su pridonijeli i neki pritisci zapadnih zemalja, poglavito SAD, kojima se Jugoslavija sve češće morala obraćati zbog kriznih razdoblja u organiziranju prehrane stanovništva.³⁴

U takvim okolnostima provedena je 1953. tzv. druga agrarna reforma. Utvrđen je maksimum za seljačko gospodarstvo od 10 ha, seljačke radne zadruge su rasformirane i sav višak seljačke zemlje preko 10 ha, a toliko su najviše mogli dobiti i seljaci koji su izlazili iz seljačkih radnih zadruga, pripao je državnim poljoprivrednim dobrima, koja su konstituirana kao društvena poljoprivredna gospodarstva.³⁵

Poslije tako provedene agrarne reforme nastupa duže i stabilnije razdoblje zemljovlasničkih odnosa. Ono je obilježeno postojanjem malog broja većih društvenih poljoprivrednih dobara i velikog broja malih seljačkih gospodarstava. Njihova struktura prikazana je u tablici 5.³⁶

Težnja nositelja vlasti bila je da dobrovoljno (prodaja, pokloni, doživotna renta, mirovina) postignu uvećanje površine društvenih poljoprivrednih dobara. U proizvodnom smislu stimulirana je kooperacija "individualnog" i "društvenog sektora poljoprivrede", tj. privatnih seljačkih posjeda i društvenih poljoprivrednih dobara. Takvo se stajalište u osnovi održalo sve do 1990. i sloma socijalističkog društvenog sustava u Hrvatskoj.

Tablica 5.
Poljoprivredna gospodarstva u Hrvatskoj 1956.
– u ha

Kategorija posjeda	Broj posjeda	Udio (%)	Površina	Udio (%)
Privatna gospodarstva				
do 2	201.151	33,6	239.000	9,6
od 2 do 5	256.364	42,8	883.000	35,5
od 5 do 10	135.678	22,7	1.176.000	47,2
U seljačkim radnim zadrugama	4.426	0,7	4.000	0,2
Ostala zadružna gospodarstva	672	0,1	69.000	2,8
Društvena gospodarstva	242	0,1	118.000	4,8
Ukupno	598.533	100,0	2.489.000	100,0

V.

Na oblikovanje zemljišnih posjeda u Hrvatskoj u velikoj su mjeri utjecale političke okolnosti. S obzirom na često mijenjanje političkih okvira i općenito društvenih odnosa kroz koje su prolazili hrvatski krajevi u 20. stoljeću, zemljišni posjedi pa i zemljišni odnosi u najvećoj su mjeri ovisili o tim promjenama. Nositelji vlasti uvijek su nastojali zemljovlasničke odnose uskladiti sa svojim konceptima društvenog razvitka, odnosno – u seljaštvu kao najbrojnijoj društvenoj skupini tražili su političku potporu pa su bili spremni i na stanovite ustupke. Dakle, prije svega političke prilike i odnosi, a manje gospodarske okolnosti i zakonitosti, kroz povijesni tijek vremena, uvjetovali su oblikovanje zemljovlasničkih odnosa s kojima su hrvatski krajevi ušli u 21. stoljeće.

BILJEŠKE

¹ Širi kontekst problematike koja je predmet razmatranja u ovom radu vidi u: Dušan Bilandžić, *Hrvatska moderna povijest*, Zagreb 1999.; Hrvoje Matković, *Povijest Jugoslavije (1918.-1991.)*, Hrvatski pogled, Zagreb 1998.; Ivan Cifrić, *Revolucija i seljaštvo u Jugoslaviji*, Zagreb 1981.

² Radi se o tzv. Banskom pismu od 25. travnja 1848. kojim je ukinuta tlaka te urbarijalne i crkvene daće. Hrvatski sabor potvrdio je Člankom XXVII. Jelačićeve odluke u ljeto 1848. i otvorio pitanje naknade vlasteli. Zemljišni odnosi potpunije su uređeni tek Carskim patentom od 2. III. 1853. kojim su razgraničena prava vlastelina i bivših kmetova. Usp. Štefanija Popović, *Seljaštvo na vlastelinstvima u Hrvatskoj 1848.*, Zagreb 1993., 12-14; Mirjana Gross – Agneza Szabo, *Prema hrvatskome građanskom društvu*, Zagreb 1992., 91-97; Jaroslav Šidak, M. Gross, Igor Karaman, Dragovan Šepić, *Povijest hrvatskog naroda 1860.-1914.*, Zagreb 1968., 86.

³ Količina selišne zemlje koja je pripala pojedinim seljačkim obiteljima bila je različita. Selišni seljaci mogli su biti u posjedu cijelog selišta,

dijela selišta ili određenog broja selištnih jedinica. Selište je bilo različite veličine s obzirom na različite krajeve i kvalitetu zemljišta. Sastojalo se od kuće, okućnice, vrta, oranica i livada. Prosječna veličina jednog selišta u sjeverozapadnoj Hrvatskoj iznosila je 25 jutara, a u Slavoniji 40 jutara. Usp. Š. Popović, *n. dj.*, 8.

⁴ O kućnim zadrugama i njihovu raspadanju usp. Dragutin Pavličević, *Hrvatske kućne zadruge I. (do 1881.)*, Zagreb 1989.; J. Šidak i ostali, *n. dj.*, 86-87; M. Gross - A. Szabo, *n. dj.*, 387-396.

⁵ Tablice su izrađene prema podacima: J. Šidak i ostali, *n. dj.*, Zdenka Šimončić-Bobetko, *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj 1918.-1941.* Priredila dr. Mira Kolar-Dimitrijević, Zagreb 1997.

⁶ Usp. Bogumil Hrabak, Radikalizacija seljaštva u Hrvatskoj i Slavoniji 1919.-1920. godine, *Zbornik Historijskog instituta Slavonije*, 10/1973.

⁷ Narodno vijeće, njegov Središnji odbor i Predsjedništvo, kao političko predstavništvo Slovenaca, Hrvata i Srba konstituirano je u Zagrebu 8. listopada 1918. U proglasu upućenom seljacima 14. studenoga 1918., među ostalim, je napisano: "U našoj državi Slovenaca, Hrvata i Srba moći će svaka obitelj, danas i za dugo vremena, dobiti dosta i to plodne zemlje za svaki posao, a da se nikome ne učini nasilja, nepravde i šteta. To će se provesti po zakonu, jer ako nije po zakonu, nastat će klanje i najzad će oteti sve siledžije, pa će najpošteniji, najmirniji i najmarljiviji ostati i opet bez ičesa." (Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1914.-1919., Sabrao ih Ferdo Šišić, Zagreb 1920., 247) Središnji odbor Narodnog vijeća usvojio je posebne zaključke o "agrarnim reformama" 26. studenoga 1918. koji sadrže i odredbe: "1. Likvidaciju svih feudalnih odnosa, koji još postoje u zemljama SHS, u prvom redu ukinuće kmetstva uz pravednu odštetu, kao i svih povlastica, koje izviru iz feudalnog odnošaja. 2. Za opće narodne svrhe, posebice za parcelaciju i kolonizaciju ratarskog pučanstva, imadu se izvestiti i upotrebiti: a) uz pravednu odštetu svi zemljišni posjedi, koji se prema napućenosti te gospodarskim i proizvodnim prilikama dotičnoga kraja mogu smatrati velikim posjedima; b) sva imanja stečena u vrijeme rata iz ratnih dobitaka, bez obzira na zemljišnu površinu." (*Isto*, 257).

⁸ Usp. *Dokumenti*, 299. Prvi ministar za agrarnu reformu (vlada Stojana Protića, od 20. prosinca 1918. do 16. kolovoza 1919.) bio je Franjo Poljak, član Hrvatsko-srpske koalicije. Usp. Ferdo Čulinović, *Jugoslavija između dva rata*, Knj. II., Zagreb 1961., 288.

⁹ Najcjelovitije studije o agrarnoj reformi i kolonizaciji u razdoblju od 1918. do 1941. su: Milivoje Erić, *Agrarna reforma u Jugoslaviji 1918.-1941. god.*, Sarajevo 1958.; Z. Šimončić-Bobetko, *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj, n. dj.*

¹⁰ Prethodne odredbe za pripremu agrarne reforme vlada Kraljevstva SHS usvojila je 25. veljače 1919. Odredbe su činile osnovicu na temelju koje su usvajane razne odredbe iz područja agrarne reforme sve do donošenja zakona o likvidaciji agrarne reforme na početku 30-tih godina. Odredbe su predviđale ukidanje svih kmetovskih, kolonatskih i njima sličnih odnosa, a korisnici kmetovskih zemljišta postali su njihovi vlasnici. Veliki posjedi podliježu eksproprijaciji i podjeli agrarnim interesentima. Za vlasnike je bila predviđena odšteta, a isplatu je jamčila država. Bez odštete oduzeti su svi posjedi habsburške dinastije, posjedi dinastija neprijateljskih zemalja, kao i posjedi darivani tuđinima za zasluge učinjene Habsburškoj monarhiji. Velikim posjedima smatrana su i sva fideikomisna dobra te posjedi veći od 100 jutara. Prednost pri podjeli zemlje imali su invalidi, udo-

- vice, ratna siročad i ratni dobrovoljci. Usp. *Agrarna reforma. Uredbe, naredbe i raspisi*, Zagreb 1920., 12-17; Z. Šimončić-Bobetko, *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj*, n. dj., 130-131.
- ¹¹ Usp. Bosiljka Janjatović, Represija spram hrvatskih seljaka 1918.-1920., *Časopis za suvremenu povijest*, 1/1993.
- ¹² Usp. Z. Šimončić-Bobetko, Motrišta političkih stranaka u Hrvatskoj o agrarnom pitanju (1918.-1931.), *Časopis za suvremenu povijest*, 3/1992.
- ¹³ U razdoblju od 1918. do 1931. dužnost ministra za agrarnu reformu obavljalo je 14 osoba. S obzirom na učestalost promjena vlada neki su i višekratno bili imenovani ministrima, najviše Krsta Miletić, Milan Simonović i Pavle Radić. Najveći broj ministara bio je iz Narodne radikalne stranke. (Usp. F. Čulinović, n. dj., 287-303).
- ¹⁴ O rezultatima kolonizacije, političkim, gospodarskim i demografskim posljedicama u hrvatskim krajevima usp. M. Erić, n. dj.; Josip Vrbošić, *Kolonizacija u Slavoniji i Baranji*, Osijek 1986.; Z. Šimončić-Bobetko, *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj*, n. dj.; Snježana Ružić, *Odnos vlasti Kraljevine SHS spram seljaka u Slavoniji, Srijemu i Baranji 1918.-1929.* (Magistarski rad, Zagreb, 2001.)
- ¹⁵ Zakon o likvidaciji agrarnih odnosa na području bivše pokrajine Dalmacije proklamiran je 19. listopada 1930., a Zakon o likvidaciji agrarne reforme na velikim posjedima 19. lipnja 1931. (Usp. Z. Šimončić-Bobetko, *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj*, n. dj., 316, 307.)
- ¹⁶ Izračunato prema podacima: Z. Šimončić-Bobetko, *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj*, n. dj., 410.
- ¹⁷ Usp. Marijan Maticka, Odraž privredne krize (1929.-1935.) na položaj seljaštva u Hrvatskoj, *Radovi, IHP*, 8/1976., 282.
- ¹⁸ Usp. Fikreta Jelić-Butić, *Ustaše i Nezavisna država Hrvatska 1941.-1945.*, Zagreb, 1977.; H. Matković, *Povijest Nezavisne Države Hrvatske*, Zagreb 1994.
- ¹⁹ Zakonskom odredbom od 4. svibnja 1941. osnovan je Zavod za kolonizaciju.
- ²⁰ Usp. Zakonska odredba o nekretninama tzv. dobrovoljaca od 18. travnja 1941.; Usp. F. Jelić-Butić, n. dj., 165.
- ²¹ Usp. Nikola Gaćeša, *Agrarna reforma i kolonizacija u Jugoslaviji 1945.-1948.*, Novi Sad 1984., 47-48.
- ²² Marijan Maticka, *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj od 1945. do 1948.*, Zagreb 1990., 21-23.
- ²³ Isto, 23-27.
- ²⁴ Andrija Hebrang, potpredsjednik Izvršnog odbora ZAVNOH-a, na njegovu drugom zasjedanju u Plaškom u listopadu 1943 je govorio: "Federativna republika, za koju se mi danas borimo i koju ćemo znati ostvariti, imat će i svu socijalnu sadržinu. Stoga se i postavlja pred nas cijeli niz socijalnih problema, koje je potrebno riješiti. Narod koji je stupio u rat protiv fašističkog okupatora, koji lije svoju krv i daje svoje žrtve, hoće da zna - i ima pravo da zna - kako će mu biti poslije rata. Prvi problem je pitanje zemlje seljacima, jer zemlja mora pripasti onome, koji ju i obrađuje, bez ikakvog otkupa i bez ikakve odštete. (...)" Usp. Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske, *Zbornik dokumenata 1943.*, Zagreb 1964., 459.
- ²⁵ Boris Kidrič u referatu "O izgradnji socijalističke ekonomike FNRJ" održanom na V. kongresu KPJ u srpnju 1948., objašnjavajući zašto

1945. nije nacionalizirana zemlja, između ostalog je rekao: "To znači da srednji i sitni seljak kod nas nije samo robni proizvođač nego i zemljoposjednik, sopstvenik uslova za rad, to jest zemlje. Nema nikakve sumnje da se to odrazilo i na njegovu psihologiju. Za psihologiju našeg sitnorobnog proizvođača-seljaka karakteristično je i to što je on i sopstvenik sredstava za rad, što je on i zemljoposjednik, i upravo se ta crta u toku dugih decenija i čak čitavog stoleća kapitalističkog pohoda na selo jako razvila u njegovoj psihologiji. (...) Prema tome, u vezi s oblikom zemljoposjeda, psihologija i pogledi jugoslovenskog seljaka drukčiji su od psihologije i pogleda ruskog seljaka iz 1917. godine. I ruski seljak iz 1917. godine i jugoslovenski seljak iz 1945. jesu sitni robni proizvođači. Ali, dok je prvi pre svega 'arendator', drugi poseduje zemlju, poseduje je pod stalnom opasnošću da je izgubi, pljačkan, eksploatisan, zadužen, opterećen hipotekama, često i većim od cene njegove zemlje, ali - on je poseduje i brani, i to se nužno odražava u njegovoj psihologiji." (*Peti kongres Komunističke partije Jugoslavije*, Stenografske bilješke, Zagreb 1949., 567.)

- ²⁶ Usp. I. Cifrić, Komunistički pokret u Hrvatskoj i njegov odnos prema seljaštvu u kontinuitetu: predratno razdoblje - NOB - socijalistička izgradnja, Četiri decenija Saveza komunista Hrvatske, *Zbornik*, Zagreb 1979.; Žarko Jovanović, *KPJ prema seljaštvu 1919.-1941.*, Beograd 1984.; Vera Kržišnik-Bukić, *Seljaštvo u socijalizmu*, Banja Luka 1988.; M. Maticka, Zemljovlasnički odnosi u Hrvatskoj od 1945. do 1953., *Sociologija sela*, 3-4/1994.
- ²⁷ Usp. M. Maticka, Uvjeti i okolnosti za provođenje agrarne reforme i kolonizacije u Hrvatskoj 1945. godine, *Časopis za savremenu povijest*, 2/1978.
- ²⁸ M. Maticka, *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj*, n. dj. 46-54, 95-97.
- ²⁹ *Isto*, 117-119.
- ³⁰ Vladimir Stipetić, *Agrarna reforma i kolonizacija u FNRJ godine 1945.-1948.*, Rad JAZU, knj. 300, Zagreb 1954., 460-461; M. Maticka, *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj*, n. dj., 144.
- ³¹ Moša Pijade, jedan od čelnika KPJ, u govoru održanom u povodu proslave 5. obljetnice Drugog zasjedanja AVNOJ-a u studenome 1948., istaknuo je da je za "proletersku revoluciju osvajanje vlasti tek početak i da se osnovni zadatak proleterske revolucije svodi na to da se, pošto vlast bude osvojena, pristupi izgradnji socijalističke ekonomije". Predstavio je zatim osnovne podatke: "Konfiskacijom imovine izdajnika i saradnika neprijatelja, kao i eksproprijacijom nemačke imovine bilo je do 1945. i u 1945. godini od celokupne industrije stare Jugoslavije prešlo u ruke države, kao opštenarodna svojina, 55%, pod sekvestrom države, dakle opet u državnim rukama bilo je 27%, a u privatnoj svojini još samo 18%. Zakonom o nacionalizaciji prešla je u državne ruke 1946. godine celokupna industrija saveznog i republikanskog značaja. U privatnoj svojini ostalo je samo oko 70% industrije lokalnog značaja. Istim putem išao je saobraćaj i bankarstvo." Zaključio je zatim da "socijalistički sektor obuhvata dakle svu industriju, rudarstvo i saobraćaj, a sa zadružnim sektorom obuhvata i svu trgovinu. U poljoprivredi je odnos drukčiji. Državni sektor raspolagao je u 1946. godini sa 0,8% ukupne obradive površine, a na početku 1948. godine sa 3%. Zadružni sektor - seljačke radne zadruge - raspolagao je 1946. godine sa 0,4%, a na početku ove godine 1,5% ukupne obradive površine. Tako su industrijska i poljoprivredna svojina još na suprotnim polovima. To stvara niz problema."

- (Moša Pijade, *Izabrani govori i članci, 1948.-1949.*, Zagreb 1950., 128-130) Usp. i M. Maticka, Zakonski propisi o vlasničkim odnosima u Jugoslaviji (1944.-1948), *Radovi*, ZHP, 25/1992.
- ³² Usp. Slavko Juriša, Agrarna politika i problemi kolektivizacije u Jugoslaviji u vrijeme sukoba KPJ s Informbiroom, *Časopis za suvremenu povijest*, 1/1983.; M. Maticka, Hrvatsko seljaštvo i politika kolektivizacija (1945.-1953.), *Spomenica Ljube Bobana*, Zagreb 1996.
- ³³ M. Maticka, *Hrvatsko seljaštvo i politika kolektivizacija, n. dj.*, 269-273. Usp. i Katarina Spehnjak, Seljački otpor politici obveznog otkupa u Hrvatskoj 1949. godine, *Časopis za suvremenu povijest*, 2/1995.
- ³⁴ Usp. Darko Bekić, *Jugoslavija u hladnom ratu. Odnosi s velikim silama 1949.-1955.*, Zagreb 1988., 338.
- ³⁵ Zakon o poljoprivrednom zemljišnom fondu opštenarodne imovine i dodeljivanju zemlje poljoprivrednim organizacijama, *Zbirka propisa o agrarnoj reformi i poljoprivrednom zemljišnom fondu*, Beograd 1956. Usp. i M. Maticka, *Zemljovlasnički odnosi u Hrvatskoj od 1945. do 1953., n. dj.*, 199-200.
- ³⁶ Tablica je preuzeta: M. Maticka, *Zemljovlasnički odnosi u Hrvatskoj od 1945. do 1953., n. dj.*, 199.

ZBIRKE GRAĐE I LITERATURA (CITIRANA DJELA)

Zbirke građe

Agrarna reforma. Uredbe, naredbe i raspisi, Zagreb 1920.

Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1914.-1919. Sabrao ih Ferdo Šišić, Zagreb 1920.

Bogdan Majstorović, *Zbirka propisa o agrarnoj reformi i poljoprivrednom zemljištu*, Beograd 1956.

Peti kongres Komunističke partije Jugoslavije, Stenografske bilješke, Zagreb 1949.

Zdenka Šimončić-Bobetko, *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj II.*, Izbor iz građe, Zagreb 2000.

ZAVNOH, Zbornik dokumenata 1943., Zagreb 1964.

Literatura

Bekić, D. (1988.), *Jugoslavija u hladnom ratu. Odnosi s velikim silama 1949.-1955.*, Zagreb.

Bilandžić, D. (1999.), *Hrvatska moderna povijest*, Zagreb.

Cifrić, I. (1979.), Komunistički pokret u Hrvatskoj i njegov odnos prema seljaštvu u kontinuitetu: predratno razdoblje - NOB - socijalistička izgradnja, *Četiri decenija Saveza komunista Hrvatske*, Zbornik, Zagreb.

Cifrić, I. (1981.), *Revolucija i seljaštvo u Jugoslaviji*, Zagreb.

Čulinović, F. (1961.), *Jugoslavija između dva rata*, Zagreb.

Erić, M. (1958.), *Agrarna reforma u Jugoslaviji 1918.-1941. god.*, Sarajevo.

Gaćeša, N. L. (1984.), *Agrarna reforma i kolonizacija u Jugoslaviji 1945.-1948.*, Novi Sad.

Gross, M., Szabo, A. (1992.), *Prema hrvatskome građanskom društvu*, Zagreb.

- Hrabak, B. (1973.), Radikalizacija seljaštva u Hrvatskoj i Slavoniji 1919.-1920. godine, *Zbornik Historijskog instituta Slavonije*, 10.
- Janjatović, B. (1993.), Represija spram hrvatskih seljaka 1918.-1920., *Časopis za suvremenu povijest*, 1.
- Jelić-Butić, F. (1977.), *Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska 1941.-1945.*, Zagreb.
- Jovanović, Ž. (1984.), *KPJ prema seljaštvu 1919.-1941.*, Beograd.
- Juriša, S. (1983.), Agrarna politika i problemi kolektivizacije u Jugoslaviji u vrijeme sukoba KPJ s Informbiroom, *Časopis za suvremenu povijest*, 1.
- Kržišnik-Bukić, V. (1988.), *Seljaštvo u socijalizmu*, Banja Luka.
- Maticka, M. (1976.), Odras privredne krize (1919.-1935.) na položaj seljaštva u Hrvatskoj, *Radovi*, Institut za hrvatsku povijest, 8.
- Maticka, M. (1978.), Uvjeti i okolnosti za provođenje agrarne reforme i kolonizacije u Hrvatskoj 1945., *Časopis za suvremenu povijest*, 2.
- Maticka, M. (1990.), *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj od 1945. do 1948.*, Zagreb.
- Maticka, M. (1992.), Zakonski propisi o vlasničkim odnosima u Jugoslaviji (1944.-1948.), *Radovi*, Zavod za hrvatsku povijest, 25.
- Maticka, M. (1994.), Zemljevlasnički odnosi u Hrvatskoj od 1945. do 1953., *Sociologija sela*, 3-4.
- Matković, H. (1998.), *Povijest Jugoslavije (1918.-1991.)*, Zagreb, Hrvatski pogled.
- Matković, H. (1994.), *Povijest Nezavisne Države Hrvatske*, Zagreb.
- Pavličević, D. (1989.), *Hrvatske kućne zadruge I. (do 1881.)*, Zagreb.
- Popović, Š. (1993.), *Seljaštvo na vlastelinstvima u Hrvatskoj 1848.*, Zagreb.
- Ružić, S. (2001.), *Odnos vlasti Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca spram seljaka u Slavoniji, Srijemu i Baranji 1918.-1929.*, Zagreb, Magistarski rad.
- Spehnjak, K. (1995.), Seljački otpor politici obveznog otkupa 1949. godine, *Časopis za suvremenu povijest*, 2.
- Stipetić, V. (1954.), *Agrarna reforma i kolonizacija u FNRJ godine 1945.-1948.*, Rad JAZU, knj. 300, Zagreb.
- Šidak J., Gross, M., Karaman, I., Šepić, D. (1968.), *Povijest hrvatskog naroda g. 1860.-1914.*, Zagreb.
- Šimončić-Bobetko, Z. (1997.), *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj 1918.-1941.*, Zagreb.
- Šimončić-Bobetko, Z. (1992.), Motrišta političkih stranaka u Hrvatskoj o agrarnom pitanju (1918.-1931.), *Časopis za suvremenu povijest*, 3.
- Vrbošić, J. (1986.), *Kolonizacija u Slavoniji i Baranji*, Osijek.